

М. О. Стефанчук*

АДИКЦІЯ ЯК ПІДСТАВА ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Україна, враховуючи вимоги низки важливих стратегічних міжнародних документів, серед яких передусім слід відзначити прийняту Генеральною Асамблеєю ООН Декларацію тисячоліття, взяла на себе зобов'язання здійснити комплекс заходів, спрямованих на припинення епідемії адиктивної поведінки, в першу чергу серед молоді і вразливих груп населення, на забезпечення підвищення доступності відповідного лікування від алкоголізму, наркоманії та інших видів психічної залежності та спроби подолання негативного впливу, який сьогодні властивий психологічно нестабільним групам українського суспільства.

Проблема адиктивної поведінки почала розглядатись у суспільстві разом із виникненням нових способів відсторонення від реальності, намаганням створити власний світ, де особі буде під силу вирішити всі проблеми. Цей феномен став предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у різних галузях науки, зокрема в медицині (О. Г. Годлевський, Н. В. Дмитрієва, Ц. П. Короленко, А. Е. Личко, П. Д. Шабанов), психології (В. Ю. Александрова, Б.С. Братусь, В. Я. Гіндкін, Н. Є. Завацька, Н. Ю. Максимова, О.Т. Чередниченко), дефектології (Л. С. Виготський), педагогії (В. М. Оржеховська) та інших науках.

Звичайно, що адиктивна поведінка, як поведінка, що не відповідає загальним моральним засадам суспільства, не могла залишити осторонь і юридичну науку. Дослідженню цієї деструктивної форми поведінки та пошукам правових способів впливу на неї було присвячено праці таких видатних правників як С. С. Алексеєва, С. М. Братуся, В. П. Грібанова, Г. П. Давидова, О. С. Йоффе, В. М. Кудрявцева, С. Ф. Кечекьяна, О. О. Красавчикова, К. А. Флейшиц, Г. Ф. Шершеневича та багатьох інших, але вони, досліджуючи поодинокі випадки неналежної поведінки, не зосереджували свою увагу на розгляді всіх видів адиктивної поведінки в комплексі.

Негативним аспектом адиктивної поведінки як виду порушення адаптації, для якого притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних психоактивних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій¹, завжди вважалось формування стійкої залежності, яка повністю захоплює людину, вона стає безпомічною перед цим потягом. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протистояти адикції а це, в свою чергу, не дає можливості повноцінно і адекватно волевиявлятися, що, безумовно, повинно бути умовою виникнення цивільних правовідносин.

Варто відмітити, що наука цивільного права також засуджує таку поведінку, тому метою даної статті є визначити які ж форми адиктивної поведінки підпадають під вплив норм цивільного права, а також, наскільки негативними можуть бути наслідки для адикта.

Найбільш негативним наслідком адиктивної поведінки, на нашу думку, є передбачена ст. 36 ЦК України, можливість обмеження цивільної дієздатності фізичної особи у двох випадках:

© Стефанчук М. О., 2006

* доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Золотова Г. Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів I-II рівня акредитації): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. — Луганськ, 2006. — С. 16.

1) якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; 2) якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Що стосується першого випадку, то відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України "Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним" № 3 від 28 березня 1972 року суду в ухвалі про призначення експертизи слід звернути увагу на два основних критерії: 1) чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу; 2) чи розуміє він значення своїх дій та чи може керувати ними. Вивчаючи останні наукові дослідження, можна помітити, що феномен адикції — це фактично саморуйнівна поведінка, яка закономірно призводить до незворотних змін психіки, функціонування внутрішніх органів і систем та до деградації особистості², позбавляє особу здатності самостійно приймати адаптивне рішення³, а тому цілком може призвести до ситуації, коли особа буде визнана такою, що не усвідомлює значення своїх дій чи не може керувати ними, що є підставою для винесення рішення про обмеження особи у дієздатності.

Руйнівний характер адикції виявляється в тому, що в цьому процесі встановлюються емоційні відносини, зв'язки не з іншими людьми, а з неживими предметами чи явищами. Емоційні відносини з людьми втрачають свою значимість, стають поверхневими. Спосіб адиктивної реалізації з засобу поступово перетворюються в мету. Відволікання від сумнівів і переживань у важких ситуаціях періодично необхідно всім, але у випадку адиктивної поведінки воно стає стилем життя, у процесі якого людина опиняється в пастці постійного відходу від реальної дійсності. Форми адикції можуть змінювати одна іншу, що робить ілюзію вирішення проблем ще стійкішою і сильнішою. Це небезпечно не лише для самого адикта, але і для тих, хто його оточує. Адиктивна реалізація заміняє дружбу, любов, інші види активності. Вона поглинає час, сили, енергію й емоції настільки, що адикт "виявляється нездатним підтримувати рівновагу в житті, включатися в інші форми активності, отримувати задоволення від спілкування з людьми, захоплюватися, релаксуватися, розвивати інші сторони особистості, виявляти симпатії, співчуття, емоційну підтримку навіть найбільш близьким людям"⁴. У цьому випадку ми маємо справу із уже сформованою психічною хворобою особи, тому доведення її наявності у суб'єкта є достатньою підставою для рішення суду.

Якщо ж вести мову про підстави, передбачені ч. 2 ст. 36 Цивільного кодексу України, то головним питанням, яке виникає при тлумаченні даної статті, є невизначеність переліку поведінки, яка може стати підставою для відкриття окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, адже Цивільний кодекс України передбачає наступні види поведінки:

- зловживання спиртними напоями,
- зловживання наркотичними засобами,
- зловживання токсичними речовинами
- тощо.

Це, у свою чергу, означає, що перелік є відкритий і дана поведінка наведена як приклад. Саме тому законодавець додав ще одну умову, яку Г. Ф. Шершеневич називав "розлад майна"⁵,

² Ткач Б. М. Індивідуально-психологічні та нейропсихологічні особливості молоді з адиктивною поведінкою: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2006. — С. 3.

³ Там само. — С. 15.

⁴ Короленко Ц. П. Работоголизм — respectable форма аддиктивного поведения // Обзор. психиат. и мед. психол. — 1993. — № 4. — С. 18.

⁵ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — М.: Спарк, 1995. — С. 76.

а саме — доведення до скрутного матеріального становища особи чи її сім'ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, може бути підставою для визнання особи обмежено дієдатною. Як ми бачимо, наявності лише адиктивної поведінки, яка ще не перейшла у категорію психічної хвороби, для обмеження особи у дієдатності, не достатньо. Більше того, вона не вважається визначальною. Основним критерієм тут слід вважати марнотратство, від якого страждають матеріально зацікавлені особи, що перебувають на утриманні адикта.

Якщо розглянути причини такої поведінки, то слід звернути увагу на психологію за адиктивним механізмом (бажанням змінити настрій), яка проводить поділ адиктивних агентів на речовини, що змінюють психічний стан (алкоголь, наркотики, лікарські препарати, токсичні речовини) і втягнення у певні види активності (азартні ігри, комп'ютер, секс, переїдання чи голодування, тривале прослуховування ритмічної музики).

Не зупиняючись на широко обговорюваній проблемі зловживання спиртними напоями, яке було підставою обмеження дієдатності ще з часів Німецького цивільного уложення (§ 6 п. 3), зловживання наркотичними засобами та зловживання токсичними речовинами, на які постійно звертає увагу держава⁶, хотілось би зосередитись на категорії "тощо", яка передбачена ч. 2 ст. 36. Насамперед, сюди варто віднести вживання алкогольних напоїв, які не є спиртними (наприклад, пиво), лікарські засоби, які приймаються в дозах, що перевищують терапевтичний ефект, оскільки вони разом із алкоголем, наркотичними та токсичними речовинами належать до групи речовин, що змінюють психічний стан. Прийом транквілізаторів (еленіум, реланіум і ін.) який призводить до релаксації, створюється враження, що підвищується кмітливість, здатність контролювати свій стан. При цьому з'являються елементи фізичної залежності (часті випадки вживання, спроби припинити прийом і зриви). Найменший психологічний дискомфорт стає причиною прийняття транквілізаторів. Зловживання снотворними (барбітуратами) викликає психоорганічний синдром: головні болі, порушення пам'яті, погане самопочуття у жарку пору і задушливих приміщеннях, запаморочення, порушення сну, явища втрати контролю над дозою прийому, внаслідок чого людина може загинути. А психотропні препарати (психоделіки) приваблюють тим, що в адикта різко посилюються відчуття, особливо зір. Ці препарати швидко викликають тривалі зміни: ілюзії, галюцинації, почуття того, що довго тягнеться час, підвищений настрій, різку зміну настрій.

Звичайно, причиною зростання масштабів проблеми алкогольної, токсичної та медикаментозної залежності продовжує залишатися неефективна державна політика у сфері реклами, доступність алкогольних напоїв, токсичних речовин та лікарських препаратів, дієвого відсутність контролю за торгівлею ними, в тому числі і за продажем неповнолітнім, відсутність відповідної системи психологічних служб, розрахованого на різні вікові та соціальні групи населення, але основну увагу слід зосередити на можливості застосування своєрідних негативних засобів стимулювання належної поведінки, таких як обмеження особи у дієдатності.

Якщо взяти другу групу адиктивних агентів — втягнення у певні види активності, — то можливість обмеження особи у дієдатності тут, на нашу думку, абсолютно очевидна. Насамперед, слід звернути увагу на небезпечність азартних ігор, стійка залежність до яких виникає надзвичайно швидко, а погіршення майнового становища особи, яка грає в ці ігри, доводиться майже щоденними повідомленнями у засобах масової інформації про вимоги заборонити ігрові автомати у громадських

⁶ Див. напр.: Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми "Здоров'я нації" на 2002-2011 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 р. // ОВУ. — 2002. — № 9. — Ст. 403; Декларація про відданість справі боротьби з ВІЧ/СНІДом «Глобальна криза - глобальні дії від 27.06.2001 р. // ОВУ. — 2004. — № 10. — Ст. 594; Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 24. — Ст. 1133; Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв'язання: Постанова Верховної Ради України від 03.02.2004 р. // ВВР. — 2004. — № 16. — Ст. 244.

місцях та історіями про “добровільно потерпілих”. Комп’ютерні ігри та інтернет-залежність є не менш небезпечними, оскільки основний вплив вони мають на неповнолітніх, які повністю витрачають свою стипендію або заробітну плату для продовження ще кількох годин сумнівного задоволення. Саме ця адикція і спонукає батьків чи органи опіки та піклування найчастіше звертатись до суду, щоб останній обмежив право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавив її цього права.

Окремо варто виділити також і такий вид поведінки як марнотратство, коли особа витрачає свої кошти не за призначенням на коштовні, але відносно непотрібні речі, оскільки вони не задовольняють наявних на даний момент духовних та матеріальних потреб його сім’ї. Окремі вчені вказували на додаткову небезпеку такої поведінки — неналежне виховання молодого покоління, яке, звикнувши до розкоші, може вдаватись до нелегальних способів отримання доходів, щоб забезпечити собі таке ж безтурботне життя яке у них було⁷.

Інші види адиктивної поведінки (секс, переїдання чи голодування, тривале прослуховування ритмічної музики) хоча і тягнуть за собою психологічну залежність, але дуже рідко можуть стати підставою для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, але навіть і в цих окремих випадках (витрачання великих сум заради статевого задоволення; для купівлі надто дорогої їжі; для придбання маси препаратів і кремів для схуднення чи різноманітних тренажерів; скуповування безлічі музичних дисків), які можуть призвести до скрутного матеріального становища особи чи її сім’ї, а також інших осіб, яких вона за законом зобов’язана утримувати, може бути, на нашу думку, підставою для визнання особи обмежено дієздатною.

Таким чином, підводячи підсумок, можна зазначити, що основною підставою визнання особи обмежено дієздатною є, все ж таки, скрутне матеріальне становище особи чи її сім’ї, а також інших осіб, яких адикт за законом зобов’язаний утримувати. А причиною поведінки, яка потягнула за собою такий наслідок може бути:

1) зловживання речовинами, що змінюють психічний стан (спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, лікарськими засобами в дозах, що перевищують терапевтичний ефект);

2) зловживання окремими видами активності, які призводять до психологічної залежності (азартними іграми, сексуальною адиктивною поведінкою, харчові адикції, музичний фанатизм).

Зрозуміло, що зазначений перелік може бути розширений ще й далі, але основним критерієм варто все ж залишати поділ адикції на залежну від речовин та поведінкову, тому у своїх подальший наукових розвідках ми зосередимо увагу на системі поведінкових аспектів, які зумовлюють виникнення адикцій та можливості їх правового регулювання.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 2 листопада 2006 року)*

⁷ Див.: Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — М.: Спарк, 1995. — С. 76-77.